

גרימת ברכה שאינה צריכה/גד פתיחי

פתיחה

במאמר זה אבקש לדון בעז"ה בשאלה 'האם מותר לגרום ברכה שאינה צריכה'. ודוגמתה במציאות, כאשר אדם ברך ברכה מסויימת בהיתר, ועתה ע"י פעולה מסויימת או יגרר ויצטרך לברך את אותה הברכה שוב ע"פ שורת הדין. והשאלה היא האם מציאות זו אינה ראויה? ואם כן, האם עליו להימנע ממציאות זו ומגרימת הברכה השנייה?
תכף כניסתנו ויציאתנו מבירור סוגיא זו, אודה לה' יתברך שזיכה אותי ללמוד תורה לשמה ולברר אמיתה של תורה בסוגיא זו, ביחד עם חברי הטוב הר' מעון טל הי"ו, בזמן חורף התשפ"ג.

הכה"ג ביוה"כ קורא בע"פ את 'ובעשור' שבחומש הפקודים

מובא במשנה ביומא (פ"ז מ"א) שהכה"ג היה קורא ביום כיפור בשלוש מקומות בס"ת: פרשת אחרי מות, פרשת 'ואך בעשור' שבפרשת אמור, ופרשת 'ובעשור' שבחומש במדבר בפרשת פינחס. ולגבי קריאות הללו נאמר במשנה שאת שתי הפרשיות הראשונות הכה"ג היה קורא מתוף ס"ת, ואילו את הפרשה האחרונה היה קורא בע"פ. וז"ל המשנה: "וכהן גדול עומד ומקבל וקורא עומד וקורא אחרי מות ואך בעשור וגולל ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן ובעשור שבחומש הפקודים קורא על פה ומברך עליה שמנה ברכות על התורה וכו'". עכת"ד.

שני הסברים בגמ' מדוע א"א להביא ס"ת שני ולקרוא ממנו

ואמרינן עליה בגמרא (יומא ע.) שקוראין את פרשת 'ובעשור' בע"פ מחמת שא"א לגלול את ס"ת התורה עד לפרשה זו, דהוי זלזול בכבוד הציבור, ובפשטות הכוונה היא שזמן הגלילה עצמו הוי זלזול וטורח לציבור, ודלא כפירש"י שבעת הגלילה הציבור נצרך להיות בדממה, והדממה זו היא הפוגעת בכבודו. וממשיכה הגמ' לשאול: מדוע לא יביאו ס"ת אחר ויקראו ממנו? והובאו שתי תשובות: הראשונה, שהיא דעת רב הונא בר יהודה, 'משום פגמו של ראשון', והיינו שאם

יביאו ס"ת שני יחשדו הציבור שס"ת הראשון פסול ומחמת כך הביאו לס"ת השני. השנייה, שהיא דעת ריש לקיש, 'משום ברכה שאינה צריכה'. ולכאורה כוונתו שבהבאת ס"ת חדש יתעורר צורך חדש לברך על הקריאה, ומניחה הגמ' שברכה זו די מיותרת מאחר שכבר בירכו בתורה, וא"כ אין בה כ"כ צורך, ומ"מ עדיין יש מקום לברכה, ובהבאת ס"ת כביכול יתחייבו בברכה זו. ולכן מעדיפה הגמ' להימנע מברכה זו ע"י הימנעות מהבאת ס"ת שני. וכן פירש"י (ד"ה ברכה שאינה צריכה), וז"ל: "שיהא צריך לחזור ולברך". ע"כ.

התוספות ישנים, הריטב"א ועוד ראשונים הבינו שיש להימנע מלגרום ברכה שאינ"צ

ומכאן למדו כמה מן הראשונים שיש להימנע מלגרום ברכה שאינה צריכה. וכ"כ תוספות ישנים (ע.) וז"ל: "מכאן יש ללמוד דהשוחט הרבה בהמות או עופות ביחד אסור להסיח בין שחיתת עוף לחבירו כדי לחזור ולברך כיון שיכול לצאת בברכה ראשונה". ע"כ. וכ"כ הריטב"א (ע.), וז"ל: "דכל דאפשר שלא להרבות בברכה טפי עדיף", עכת"ד. וכן הביא בשם רבו הרשב"א. וכ"כ הרמב"ן (חולין פו:), וז"ל: "כל מקום שיכול לפטור עצמו בברכה אחת אסור לו לגרום חיוב ברכות הרבה", עכת"ד.. וכ"כ הר"ן (ראש השנה יא. בדפי הר"ף), וז"ל: "לפי שאסור לאדם לגרום שיהא חייב לברך ברכות הרבה כל שאפשר לו שיהא נפטר בברכה אחת וראיה לדבר מדאמרין ביומא בפרק בא לו כהן גדול וכו'", עכת"ד. וכ"כ הלכות קטנות לרא"ש (מנחות. הל' תפילין סי' טו), וז"ל: "כל היכא שיכול לפטור עצמו בברכה אחת אם גורם שצריך ברכה אחרת מיקרי ברכה שאינה צריכה". עכת"ד. וכ"כ תוספות (מנחות לו.), וז"ל: "כיון דיכול לפטור בברכה אחת אין לו לדבר כדי שיהא זקוק לברכה שניה כדמוכח בפרק בא לו", עכת"ד.

הראשונים הביאו להלכה הן טעמו של רהב"י והן את טעמו של ר"ל

ומשמע שכל אלו הראשונים לא ראו סתירה בין דברי ר"ל לבין רב הונא, שהרי אף שהביאו את דברי ר"ל להלכה, מ"מ נקטו להלכה אף כדברי רב הונא בר יהודה. וכ"כ הריטב"א (מגילה כט:) והר"ן (מגילה י. ד"ה ואח' בשל חנוכה). וכדאיתא בשו"ע (קמד ס"ד): "אין קורין לאדם אחד בשני ספרי תורה, משום פגמו של ראשון", עכת"ד. ומשמע שהמחלוקת ביומא היא רק מה הטעם שתיקנו לכה"ג

לקרוא בע"פ, אך כו"ע מודו שכל טעם הוא נכון ואמיתי בפני עצמו ללא קשר למציאות של כה"ג ביוה"כ.

מהרמב"ם משמע שמותר לגרום ברכה שאינ"צ

ברמב"ם לא מצינו התייחסות ישירה לדין זה, אבל מצינו בהל' תפילה (פ"ז הל' טו-טז) שלכאורה כתב ההיפך מדין זה, וז"ל: "[הט"ו] בשבתות וימים טובים שהתפלה שבע ברכות, וכן אם לא נתחייב בשאר הימים בכל הברכות האלו כגון שלא ישן כל הלילה ולא התיר חגורו ולא נכנס לבית הכסא וכיוצא באלו צריך להשלים מאה ברכות מן הפירות. [הט"ז] כיצד? אוכל מעט ירק ומברך לפניו ולאחריו, וחוזר ואוכל מעט מפרי זה, ומברך לפניו ולאחריו, ומונה כל הברכות עד שמשלים מאה בכל יום. ע"כ. הרי מבואר שאינו חושש לגרימת ברכה שאינה צריכה, שהרי הורה לכתחילה לברך ברכה אחרונה על ירק ולא לפטור אותה בברכה אחרונה על הפרי, ואף לעשות כך כמה פעמים. ועוד, שהרי הורה לכתחילה לברך ברכה ראשונה ואחרונה על פרי כאשר מיד לאחר מכן הוא מתכוון לחזור ולאכול ממנו שוב. ומחמת שדברי ר"ל הובאו בגמ' ואין מאן דפליג לגופו של עניין, וכן דין זה הובא אצל הרבה מהראשונים, לכן לכאורה יש להניח שאף הרמב"ם קיבל דברי ר"ל, וא"כ הוי סתירה.

תירוצי אחרונים בדעת הרמב"ם והקשיים שבהם

הלחם משנה והמעשה רקח כתבו (שם) לתרץ שכאשר בירך ברכה אחרונה לה היה בדעתו לאכול עוד וממילא אינו נחשב לגרום ברכה שאינה צריכה. אמנם תירוצם קשה מאוד, שודאי לא מדובר על אדם שאוכל לפי תומו, שהרי כל כוונתו ועניינו באכילת הללו הוא להשלים למאה ברכות, ובודאי יודע ומתכוון לאכול עוד מיד ובסמוך, וע"כ בודאי א"א שלא היה בדעתו.

ובברכת ה' (פ"א הערה 15 עמ' לב והערה 16) כתב שמשום שיש לאדם צורך לברך מאה ברכות, אזי אין צורך להימנע מברכות אלו, היות וצורך זה מועיל להחשיבן כברכות הצריכות מלכתחילה. אולם קשה, שאף בגמ' ביומא היה צורך להוציא ס"ת ואעפ"כ צורך זה לא הועיל ושפיר חשיב גרימת ברכה שאינה צריכה. וצורך מאה ברכות כצורך הבאת ס"ת מחמת שלא לפגוע בכבוד הציבור, ושניהם צורך חיצוני לברכה. ולשיטת האחרונים הללו דברי הרמב"ם עומדים בסתירתם וצ"ע.

הרמב"ם השמיט את תירוצו דר"ל

הרמב"ם בהל' עבודת יוה"כ (פ"ג ה"י) מתאר את מעמד הקריאה שעליו דיברה המשנה ביומא: "... ואומר יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן, ובעשור שבחומש הפקודים עד סוף הענין קורא אותו על פה, ולמה קורא על פה? שאין גוללין ספר תורה בציבור. ולמה לא יקרא בספר אחר? לפי שאין אחד קורא בשני ספרים משום פגם ראשון". ע"כ. הרי להדיא העתיק הרמב"ם את השקו"ט שבגמ' ביומא (ע), אלא שהביא רק לתירוצו של רהב"י ואילו לתירוצו של ר"ל – השמיט. וכן מצינו בפייהמ"ש לרמב"ם (יומא פ"ז מ"א).

ולפ"ז בבירור י"ל שהרמב"ם כלל לא קיבל דין זה שצריך מלגרום ברכה שאינה צריכה, שהרי לא הביא לדברי ר"ל, ועוד שכתב (בהל' תפילה לעיל) באופן ישיר הוראה ליצור מציאות של גרימת ברכה שאינ"צ, ועוד שלא הביא דין זה בשום מקום אחר במשנ"ת. וא"כ שפיר י"ל שלדעת הרמב"ם מותר לגרום ברכה שאינה צריכה. וכ"כ הרב קאפח (על הרמב"ם אות מט) וז"ל: "ולרבנו ליתיה להאי כללא, ורשאי לברך רק על פרי זה בלבד ולאכלו ולברך לאחריו, ולברך שוב ולאכול מאותו הפרי עצמו". ע"כ.

אף הרי"ף השמיט את תירוצו דר"ל

ונראה שכך י"ל אף בדעת הרי"ף (מגילה יד. בדפי הרי"ף), דאף הוא השמיט לדברי ר"ל. ויתירה מזאת, נראה לומר שהרמב"ם עצמו למד הכי מהרי"ף. ושפיר נמצאו דברי הרי"ף והרמב"ם תואמים אחד את השני, לפי שקיים ביניהם יחס רב ותלמיד, ובוודאי שלמדו באותו בימ"ד.

סיבת ההשמטה וההיתר לגרימת ברכה שאינה צריכה

אלא יש לשאול מדוע הרמב"ם התיר לגרום ברכה שאינה צריכה? ושמעתי ממורי הרב אוריה י. ענבל ה"ו שדברי ר"ל נכונים רק בעת שחז"ל עסקו בתיקון התקנה, שמוטל עליהם לתקן תקנה נכונה וישרה ולא עקומה ח"ו, שהרי תקנה היא רשמית ומפורסמת אצל כולם, ולכן אף טעות קטנה מורגשת מאוד ויש להיזהר ממנה. וכחלק מזה נאמרו דברי ר"ל, ודבריו מהווים שיקול מן השיקולים בעת תקנת התקנה. והוא הנידון בגמ'. וא"כ אין כלל דין 'גרימת ברכה שאינה צריכה'. ולכן בודאי שאין מקום להנהגה זו בחייו של האדם הפרטי, שכן סדר

מעשיו אינם מצטרפים לתקנה אחת, אלא הן מתבצעות באקראיות אחת אחרי השניה. ויתירה מזאת, אף אם אדם פרטי יגרום לברכה שאינה צריכה בצורה מכוונת ע"מ לברך ברכה שאינה צריכה, אפילו הכי אין בזה בעייתיות, שכמשנ"ת לעיל אין משמעות לרצף מעשיו, ואין זה כי אם 'רצף מקרי', ובטח שלא הגיע לכלל תקנה.

ולפ"ז, מותר לגרום לברכה שאינ"צ אף ללא צורך. אלא, שכאשר אין צורך מתעוררת בעיה אחרת, והיא שלכתחילה צריך לברך ברכה אחרונה בסיום האכילה ואין לברך באמצע האכילה קודם סיומה ללא צורך. ועתה אף מובן מדוע הרמב"ם והרי"ף השמיטו את דעת ר"ל אף בסוגיא במקומה, מחמת שלטעמו של ר"ל אין שום נפ"מ, זאת ועוד שקיים הסבר אחר (של הרב"י) ואף יש לו נפ"מ ידועות. וא"כ שוב אין צורך להביא את תירוצו של ר"ל.

ומעתה, שפיר נתבאר מש"כ הרמב"ם בסוף הל' ברכות (פ"א הט"ז): "לעולם יזהר אדם בברכה שאינה צריכה וירבה בברכות הצריכות, וכן דוד אמר בכל יום אברכך". ע"כ. שלכאורה קשה איך אפשר לצוות להרבות בברכות, שהרי אם הוא חייב אין זה ריבוי אלא קיום הבסיסי של חיובו? ואם הוא לא חייב איך אפשר לברך ברכה שאינה צריכה? אלא לפ"ד י"ל שכוונתו היא להרבות בברכות ע"י שגורם לברכות שאינן צריכות. ונמצא שלעולם כל ריבוי ברכה הוא צורך, שכן לעולם צריך להרבות בברכות ואף ע"י גרימת ברכה שאינ"צ. והוא טעם של 'מאה ברכות' שאין זה חיוב צדדי שיש לברך מאה ברכות, אלא טעמו הוא שיש להרבות בברכות ככל האפשר. וא"כ לא נמצא מי שמרבה בברכה ע"י גרימת ברכה שאינ"צ שלא לצורך, שכל שמרבה הוא צורך. אלא שריבוי הברכה צריך לבוא עם חידוש מסויים שלא היה בברכה הקודמת. ונראה שבד"כ יכול להיות חידוש בין פרי לפרי, אלא שבפרי אחד צ"ע ותלוי בהרגשת האדם.

סיכום והכרעה

לסיכום, מצינו מחלוקת ראשונים האם יש להימנע לגרום ברכה שאינ"צ. התוס', הריטב"א ועוד ראשונים סברו שיש להימנע. מ"מ, בודאי שאין זה

'איסור', אלא שראוי שלא לעשות כך. ואילו הרמב"ם והרי"ף סברו שמותר, וכ"ש שמותר כאשר יש צורך.

ונראה לומר שמותר לגרום לברכה שאינ"צ, משום שבגמ' ביומא לא נאמר 'דין', אלא הסבירו מדוע תקנת הקריאה של הכה"ג היא באופן מסויים ולא אחר, וכמשנ"ת. ועוד, שאף זה עניין שראוי להימנע ממנו, סוף סוף הוא נאמר רק לכה"ג ביוה"כ בביהמ"ק לעיני המון העם, ולא נראה ששייך להעתיק הנהגה זו לאדם יחידי. ולכן לכל היותר י"ל לדעת המחמירים, שאף לאדם פרטי ראוי שלא לעשות כן, ושם 'איסור' לא הגיע לכאן, והנידון הוא רק האם ראוי או שמא אינו ראוי. וכן מדוקדק מלשון התוס', הריטב"א והרא"ש. ונראה לומר שאצל אדם פרטי אין לזה משמעות וממילא פעולה זו לא תיקרא אצלו כ'לא ראוי', ולכן אם רוצה יכול לגרום ברכה שאינ"צ. ואולי אף נראה יותר מזה כדברי הרמב"ם, ששבשביל הצורך להרבות בברכות שייך להרבות בברכות אף ע"י גרימת ברכות שאינן צריכות.

וכ"כ מו"ר שמואל טל (טל חיים ברכות, גרימת ברכה שאינ"צ, אות י', עמ' קעה): "שכאשר יש צורך הלכתי כלשהו, וכגון שרוצה להוציא עצמו מספק, רשאי לגרום ברכה שתוציא אותו מן הספק וכו' שבכל המקרים הללו יש ספק ספיקא להקל: ספק אולי אין כלל איסור כזה, של גרימת ברכה שאינה צריכה, וכפי שהתבאר בדעת הרמב"ם, ואף אם תמצא לומר שיש איסור – שמא ההלכה כדעה שלשם מצוה מותר לגרום ברכות. ובאמת היה אפשר לסמוך על הרמב"ם בכל מקרה, כיון שזהו ספיקא דרבנן", עכת"ד.

הנראה להלכה

1. מותר לגרום ברכה שאינה צריכה. וכ"ש שמותר לעשות כן כאשר יש צורך.
2. יש להרבות בברכות, ולפעמים ראוי לעשות כן אף ע"י גרימת ברכה שאינה צריכה.